

Lulesamisk Hjelpearck – Nivå III

Avansert grammatikk og kulturkunnskap | Julevsámegiella | LK20

Avansert stadiesveksling

Alle vekslinger med detaljer

Sterk	Svak	Eks.
pp	p	láhpe/láhpe
tt	t	gáhtta/gáhta
kk	k	bækkos/bækos
hkk	hk	máhkke/máhke
hpp	hp	–
htt	ht	–
ll	l	guolle/guole
nn	n	ánne/áne
mm	m	ámme/áme
ddj	dj	báddje/bádje
bb	v	–
dd	dj	–
gg	j	–

Preaspirerte konsonanter

Lulesamisk har spesielle preaspirerte lyder:

- **hk, hp, ht** – h-lyd før konsonant
- Viktig for riktig uttale
- Skiller betydning i mange ord

Komplekse vekslingsmønstre

- Ulike stammeformer i bøyning
- Trykklette stavelser: andre regler
- Unntaksord som må læres
- Regionale variasjoner

Avansert verbsystem

Perfektum

Perfektum dannes med hjelpeverbene **liehket** + perfektum partisipp:

Mån lev boahám. – Jeg har kommet.
Sån le tjállám. – Han/hun har skrevet.

Perfektum partisipp

- **-ám:** boahám, mannám
- **-ám:** bárrám, juohkám
- **-em:** –

Kondisjonalis

Kondisjonalis brukes for betingede utsagn:

Mån boadisiv. – Jeg ville komme.
Sån lisij. – Han/hun ville være.

Imperativ (bydeform)

	Ent.	Fl.
2. pers.	boade tjále láhká	boaddit tjállit láhkát

Passiv

Passiv dannes med suffiks **-vuohtet/-duvvat**:

- **áhpaduvvat** – bli undervist
- **dahkavuohtet** – bli gjort
- **ujnaduvvat** – bli sett

Gir'je lågåduvvá. – Boken blir lest.

Refleksive verb

Refleksiv dannes med suffiks **-goahitet**:

- **baskagoahitet** – vaske seg
- **beskagoahitet** – kle seg
- **vuorddegoahitet** – vente (for seg selv)

Uregelmessige verb

- **vuolgget** – gå, reise (vulgá, vulgij, vulgem)
- **gæhttjat** – se (gæhttju, gæhttjui, gæhttjum)
- **adnet** – ha (ádna, ádnuj, ádnum)
- **dovdat** – føle (dovdá, dovdui, dov-dum)

Avansert kasusbruk

Kasusrekkefølge etter verb

Mange verb krever spesielle kasus:

- **Illativ:** mannát (gå til), boahitet (komme til)
- **Inessiv:** ærrot (være i), árrot (bo i)
- **Elativ:** boahitet (komme fra)
- **Komitativ:** hupmat (snakke med)
- **Essiv:** bargat (arbeide som), lihkot (virke som)

Postposisjoner

Postposisjoner styrer kasus:

- **+ genitiv:** ávdál (før), mænan (etter), ráden (i stedet for)
- **+ inessiv:** vuosten (mot)
- **+ akkusativ:** rastev (over), gaskav (mellom)

Eksempler:

Ieddne ávdál. – Før mor.
Munji duogás. – Nok for meg.

Attributt med genitiv

Mána gir'je – Barnets bok
Vuome boatsoj – Skogens rein
Skoåle áhpe – Skolens elev

Avansert setningsstruktur

Komplekse setninger

Hovedsetning + leddsetning:

Mån diehtáv ájt dán boahíta. – Jeg vet at du kommer.
Gå dán boahíta, de mån vuolgáv. – Når du kommer, vil jeg dra.

Bindingsord (konjunksjoner)

- **ájt** – at
- **gå** – når, hvis
- **vaj** – for at
- **dannego** – fordi
- **muhto** – men
- **jali** – eller
- **vájko** – selv om
- **jos** – hvis

Relativ setninger

Niejda gudi árru dánna... – Jenta som bor her...
Gir'je majt lågåjiv... – Boken som jeg leste...

Indirekte tale

Sån subtsastij ájt ij la ájgev. – Han/hun fortalte at han/hun ikke hadde tid.

Adjektiv og adverb

Gradbøyning av adjektiv

Positiv	Komp.	Superl.
buorre/buorak stuorra/stuores unna/unnes	buoráp stuoráp unnep	buorámus stuorámus unnemus

Uregelmessig gradbøyning

- **bahá** – bahásap – bahásamos (dårlig)
- **álles** – állesap – állesamos (gam-mel)

Adverb

- **dánna** – her
- **duodna** – der
- **uddni** – i dag
- **ikte** – i går
- **áhtje** – i morgen
- **dálle** – nå
- **josko** – kanskje
- **juo** – allerede
- **vuole** – fremdeles

Samisk kulturkunnskap

Samiske språk

Det finnes 9-10 samiske språk:

- **Nordsamisk** (davvisámegiella) – størst
- **Lulesamisk** (julevsámegiella)
- **Sørsamisk** (åarjelsaemien gïele)
- **Enaresamisk, skoltesamisk, kil-dinsamisk**, m.fl.

Lulesamisk område

- Nordland: Tysfjord, Hamarøy
- Nord-Sverige: Jokkmokk, Gällivare, Jåhkåmåhkke
- Ca. 2000-3000 lulesamisktalende
- Truet språk – viktig med bevaring

Reindrift og siida

Boatsojsujttuo (reindrift) er sentral:

- **Sijdda** – samisk fellesskap for reindrift
- **Johtet** – flytting med rein
- **Giráájjge** – kalvingsområde
- **Dálvve guodde** – vinterbeite
- **Giesse guodde** – sommerbeite

Duodji (samisk håndverk)

Tradisjonelt håndverk med funksjonelt formål:

- **Nieijda gákti** – jentekoften
- **Bælljuo** – belte med sølvbeslag
- **Skuovva** – skaller (sko) av reinskinn
- **Goahpar** – komse/sko
- **Giev** – kåftepose av skinn

Samisk lavvo og gáhtte

- **Gáhtte/Goahte** – permanent turf-gamme
- **Lávvo** – transportabelt telt
- **Áránájjge** – ildsted i midten
- **Vuolle** – røykåpning i taket

Samiske steder (lulesamisk)

- **Divtasvuodna** – Tysfjord
- **Hábmer** – Hamarøy
- **Jåhkåmåhkke** – Jokkmokk
- **Váhttjer** – Gällivare
- **Árjepluovve** – Arjeplog

Joik – Vuolle

Hva er joik (vuolle)?

Joik er tradisjonell samisk sang som er:

- **Personlig** – hver person har sin egen joik
- **Ikke beskrivende** – du joiker ikke om noen, du joiker *personen*
- **Muntlig tradisjon** – gitt videre gjennom generasjoner
- **Hellig og personlig** – må behandles med respekt

Typer joik

- **Olmá vuolle** – personjoik
- **Báhkke vuolle** – stedjoik
- **Eloda vuolle** – dyrejoik
- **Dábálasj vuolle** – hendelsesjoik

Joikens form

- Repeterende melodisk struktur
- Ofte uten ord, bare vokaler
- Kan ha tekstlinjer
- Rytme varierer mellom regioner
- Lulesamisk joik: egen regional stil

Moderne joik

Moderne joikere blander tradisjon med:

- Jazz, rock, elektronisk musikk
- **Jon Henrik Fjällgren** – kjent lulesamisk artist
- **Maxida Märak** – moderne joiker
- Joik brukt i moderne musikk og media

Joik og kristendom

- Joik ble forbudt av misjonærer (1700-1900-tall)
- Ansett som hedensk og farlig
- Renaissance fra 1970-tallet
- Nå akseptert som kulturarv
- Viktig for samisk identitet

Samisk historie

Fornorskningspolitikk

- **1851-1959:** Systematisk fornorskning
- Forbud mot samisk i skoler
- Tvungen internatskole
- Tap av språk og kultur
- Særlig hardt rammet lulesamisk område

Rettighetsutvikling

- **1979:** Sametinget foreslås (Alta-saken)
- **1989:** Sameloven vedtas
- **1989:** Sametinget åpnes
- **1990:** Norge ratifiserer ILO 169
- **2005:** Finnmarksloven

Sametinget

- Folkevalgt organ for samene
- Sametinget i Norge (Karasjok)
- Også i Sverige, Finland, Russland
- Rådgir regjering i samiske saker
- Forvalter tilskudd til kultur og næring
- Arbeider for lulesamisk språkbevaring

Språkbevaring

- Lulesamisk er truet språk
- Viktig med undervisning og bruk
- Digitale verktøy og ressurser
- Språknester for barn
- Medier på lulesamisk

Muntlig eksamen Nivå III

Nyttige setninger

- Máhtá gá dän vuojdet? – Kan du gjenta?
- Mij dat mearkkasjav? – Hva betyr det?
- Gáktu dat tjálatuvvá? – Hvordan skrives det?
- Mán sihttáv subtsastit... – Jeg vil fortelle...
- Muv mielas... – Etter min mening...
- Dát le ájnas dannego... – Dette er viktig fordi...
- Duola degu... – For eksempel...

Forventninger Nivå III

- Flytende tale med variert ordforråd
- Korrekt bruk av alle 9 kasus
- Sikker stadiaveksling
- Bruk av komplekse setninger
- Dyptgående kulturkunnskap
- Kjennskap til joik og samisk historie
- Evne til diskusjon og argumentasjon
- Forståelse av språkbevaring

Kulturelle tema å mestre

- Reindrift og tradisjonell næring
- Duodji og samisk kunsthåndverk
- Joik (vuolle): form, funksjon, betydning
- Samisk historie og rettigheter
- Sametinget og selvstyre
- Urfolksrettigheter (ILO 169)
- Lulesamisk som truet språk
- Språkbevaring og revitalisering

Tips for høy karakter

- Vise personlig engasjement
- Bruke autentiske kilder (joik, tekster)
- Reflektere over språk og identitet
- Koble grammatikk til kulturkontekst
- Variere mellom fortid, nåtid, fremtid
- Bruke hele verb- og kasussystemet

- Vise respekt for samisk kultur
- Kjenne til lulesamiske særtrekk

Avansert ordforråd

Abstrakte begrep

- **identitehta** – identitet
- **kultuvrra** – kultur
- **árbevierro** – arv, tradisjon
- **isjdovddo** – selvfølelse

- **vuojttalasj** – rettighet
- **geatnegahttit** – fornorske
- **iellem** – liv, levemåte

Moderne samfunn

- **dáhtadieddo** – informatikk
- **gájbados** – krav
- **árvosjvuohtha** – verdighet
- **siebrredahka** – samarbeid

- **ávdemusj** – utvikling
- **hálddássem** – forvaltning

Språkbevaring

- **giella suodjalem** – språkbevaring
- **giella áddádum** – språkrevitalisering
- **álggálasj giella** – morsmål
- **giellavuojna** – språkskifte
- **giella suohkan** – språktap